

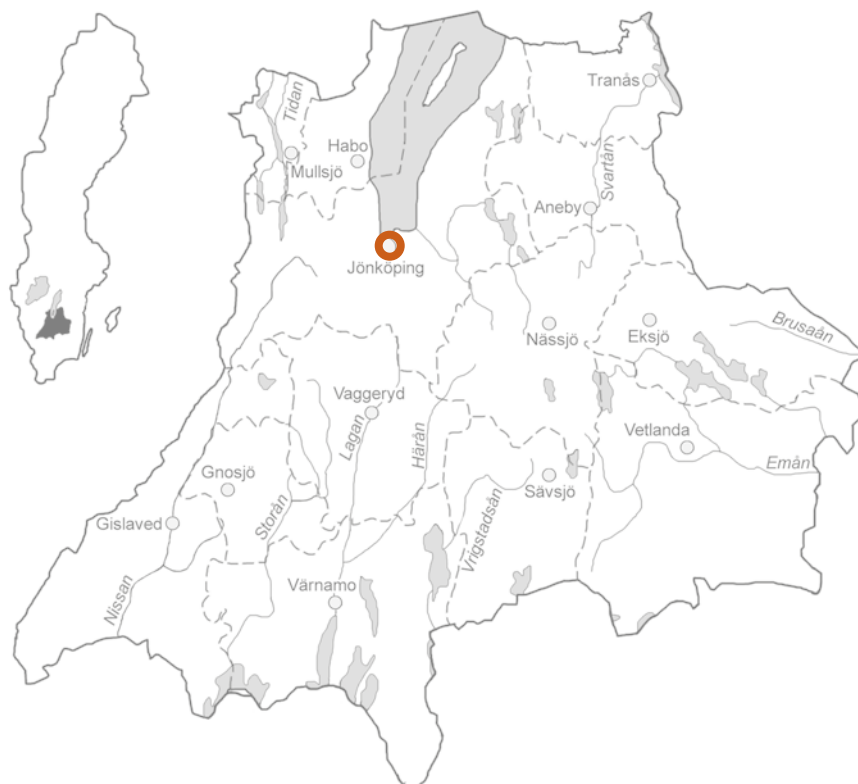
Slottskyrkogård

Kulturhistorisk inventering och förslag till bevarandeplan
Jönköping stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Slottskyrkogården

Kulturhistorisk inventering och förslag till bevarandeplan
Jönköpings socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 284/2018
Jönköpings församling dnr: BV 2018-29/8.7

Rapport och foto: Charlotte Mårland
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2022

Innehåll

Inledning	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	6
Tre vanliga gravvårdstyper	8
Lagstiftning	8
Kulturmiljölag (1988:950)	8
1 kap. Inledande bestämmelser	8
4 kap. Kyrkliga kulturminnen	9
Begravningslag (1990:1144)	9
7 kap. Gravrätt	9
Gravrättens upphörande	10
Allmänna skötselråd	11
Slottskyrkogården och kapellmiljö	12
Kyrkogårdens historik	12
Beskrivning av kyrkogården idag	14
Allmän karaktär	14
Omgärdning	14
Ingångar	14
Vegetation	15
Gångsystem	15
Gravvårdstyper	15
Beskrivning av enskilda kvarter	17
Den medeltida kyrkogården, kv 1–2	17
Allmän karaktär	17
Gravvårdstyper	17
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	18
Utvidgning från 1872, kv 4–6, 10–13 och 16–19	18
Allmän karaktär	18
Gravvårdstyper	18
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	20
Utvidgning från 1872, kv 3, 9 och 14–15	20
Allmän karaktär	20
Gravvårdstyper	20
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	21
Utvidgning från 1980-tal, kv 7–8 och 20–21	21
Allmän karaktär	21
Gravvårdstyper	21
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	21
Minneslund från 1982	22
Händelsehistorik	23
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	24
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:	25
Administrativa uppgifter	26
Referenser	26
Arkiv	26
Tryckta källor	26

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

På uppdrag av Jönköpings församling har Jönköpings läns museum tagit fram föreliggande inventering och förslag till bevarandeplan för Slottskyrkogården. Fältarbetet har genomförts under sommaren 2019. Resultatet har därefter diskuterats med uppdragsgivaren och sammanställts under hösten 2019.

Kyrkogårdar och begravningsplatser utgör en viktig del av landets kulturarv och deras kulturvärden regleras av kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt värdefulla gravar kan också skyddas av begravningslagen. I första hand är det Svenska kyrkan som har ansvar för att förvalta detta kulturarv med hänsyn till dess värden. Därför är det angeläget att kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden kartläggs och preciseras. En viktig del av värdena ligger i äldre gravar och deras utsmyckning.

En bevarandeplan är ett kunskapsunderlag som är tänkt att vara till hjälp och vägledning vid vård, underhåll och förändringar på kyrkogårdarna. Planen kan även fungera som beslutsunderlag för länsstyrelse och stift vid handläggning av olika ärenden.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en översiktlig historik över kyrkogården, en beskrivning med fotografier av de olika kvarteren och deras kulturhistoriska värden samt avslutningsvis en katalog över särskilt värdefulla gravar.

Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering på kyrkogården samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har varit aktuella kyrkoarkiv på Landsarkivet i Vadstena, Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur, exempelvis hembygdslitteratur. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia.

För kyrkogården har en sammanfattande kulturhistorisk bedömning gjorts där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. Den kulturhistoriska bedömningen av kyrkogården i allmänhet har gjorts i samarbete med Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv, utan kan vara föremål för omvärderingar. Vid bedömningen har hänsyn tagits till varje enskild kyrkogårds historia och egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den övergripande kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar, utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför planerade förändringar eller större underhållsåtgärder krävs i regel tillstånd från länsstyrelsen.

En av länders få bevarade kyrkobalkar finns i Brandstorp i Habo kommun.

Den förindustriella kyrkogården var en ängsmark med endast få vårdar av beständigt material. Här har karaktären blivit bevarad på Ornunga gamla kyrkogård, Vårgårda kommun.

Rapporten avslutas med själva inventeringen av kulturhistoriskt värdefulla gravplatser, vilken är avsedd att fungera som en bevarandeplan. Gravarna och deras utsmyckning redovisas i tabellform med text och fotografier samt på en gravkarta. De kulturhistoriskt värdefulla gravarna är kategoriserade i två grupper: *I. Mycket värdefulla* (som i första hand föreslås bevaras på plats) och *II. Värdefulla* (som bör bevaras eller återanvändas på plats eller i andra hand placeras på annan del av kyrkogården beroende på vari värdet består).

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Charlotte Mårland vid Jönköpings läns museum under 2019. Vid urvalet av kulturhistoriskt värdefulla gravar har samråd förts med församlingen.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen och i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur, men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, som ibland kunde vara manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hörde även stigluckan, som både hade en symbolisk och praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man gravsätte snarare folk efter deras gårds- eller bytillhörighet i grupperingar med olika form, vilket var en förkristen sedvänja. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven. Gravar markerades istället endast av en jordhög. Om en vård trots allt sattes upp var den vanligen av trä, men sten eller smide förekom undantagsvis. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården även på ett nyttbetonat sätt, där exempelvis hö kunde bärgas.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjades förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 hade många landsortskyrkogårdar kvar den ålderdomliga ängskaraktären. Förnyelsevägen började i städerna genom nya bestämmelser om externa begravningsplatser. Gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjöds av hygieniska skäl och i stället skulle friliggande begravningsplatser förläggas utanför städerna. Denna process inleddes på 1780-talet och en tydlig kunglig förordning från 1815 angav att begravingar innanför stadskärnan måste upphöra och att begravningsplatser

– utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – skulle anläggas utanför stadsområdena. År 1805 beslutades dessutom att staten genom sin myndighet Överintendentsämbetet skulle ansvara och ha överinseende över att kyrkogårdar och begravningsplatser blev prydligt och hälsosamt anlagda.

Runt om i landet anlades många begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anlades med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man tillhörde ersattes nu av kategorierna köpegravar respektive allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna. Köpegravarna anlades ofta med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgärdningar. Andra begrävdes kostnadsfritt utmed den så kallade allmänna linjen. Där gravsattes man tätt i en kronologisk ordning allt eftersom dödsfallen inträffade. Man begrävdes således oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast små, oansenliga och inte särskilt varaktiga. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde å ena sidan och allmänt område å den andra speglade ett socialt uppdelat samhälle.

Trädkransen utefter kyrkogårdens yttre begränsningar introducerades först på städernas begravningsplatser, men nådde under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med ett hängande växtsätt. I början av 1900-talet planlades även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas – skogskyrkogården. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. Endast sällan eller i begränsad omfattning används planterade och kultiverade träd. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922.

Vid 1900-talets mitt var kyrkogårdarna särskilt utvecklade, men nu inleddes en period av förenkling och rationalitet. Företeelsen med allmänna linjen levde kvar till mitten av 1900-talet, men upphörde officiellt 1964. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgärdningar och grusbäddar för att ersätta det med mer lättskötta gräsmattor. Den sociala utjämningen av ståndssamhället avspeglades på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar och oftast i ett liggande format.

Åsenhöga ödekyrkogård (Gnosjö kommun). På denna kyrkogård är mycket av den ålderdomliga, ängsliknande karaktär, som varit vanlig i äldre tid bevarad.

På de mer påkostade köpegravarna var både gravvård och inhägnad omsorgsfullt utformade. Här ett exempel från Norra Solberga kyrkogård i Nässjö kommun.

På kyrkogården i Ingatorp (Eksjö kommun) kan man uppleva den allmänna linjens gravområde med små anspråkslösa vårdar tämligen intakt.

Ett exempel på en gravvård från 1960-talet på begravningsplatsen i Aneby.

Från och med 1980-talet blev gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också exempelvis minneslundar för aska som grävs ner anonymt utan plats för namn, men med gemensam plats för blommor. Ett annat alternativ är askgravlundar, där den plats var och en begravts på markeras.

Tre vanliga gravvårdstyper

Det finns en stor variation vad gäller gravvårdarnas utformning, men här presenteras tre typer som är särskilt vanliga.

Från det sena 1800-talet fram till 1920-talet var det vanligt att köpegravar förseddes med påkostade vårdar med stående format. Det kunde vara högresta bautastenar, obelisker och liknande. Dessa vårdar restes ofta över samhällets övre skikt och inte sällan är de försedda med både titel, namn, årtal, hemvist och ett bibelcitat. Vårdar av denna typ är ofta påtagligt karaktärskapande och betydelsefulla i kyrkogårdsmiljön. De kan också ha ett konstnärligt värde.

I kontrast till de mer påkostade gravvårdarna finns de mindre stenarna, som restes inom den allmänna linjen. Dessa har ofta en rektangulär form utan utvecklad utsmyckning. Texten är ofta lakonisk – förnamn, ofta men inte alltid efternamn, hemvist och årtal. Dessa enkla vårdar är i sig inte iögonfallande, men berättar ändå om en viktig del av det äldre gravskicket och samhällets hierarkiska organisation.

Tiden efter andra världskriget medförde en långtgående förenkling av gravvårdarna, som samtidigt skapade en likriktning. Stenarna tillverkades maskinellt och det fanns ofta en standardiserad uppsättning symboler som kunde tillföras och kombineras. Kyrkogårdsmiljöer som domineras av dessa stenar kan naturligtvis också ha ett kulturhistoriskt värde, men då är det i regel inte de enskilda vårdarna som är intressanta utan snarare helheten.

Lagstiftning

Kulturvärden på kyrkogårdar skyddas såväl i kulturmiljölagen som begravningslagen. Här nedan följer utdrag som har bäring på förvaltningen av kyrkogårdarnas kulturvärden.

Kulturmiljölagen (1988:950)

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön.

Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som

myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lag (2013:548).

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144). Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
 2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.
- Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

Väsentliga förändringar kan innebära till exempel ändring av omgärdning, trädplanteringar, större omplaneringar av gravkvarter, ändringar i gångsystem och dess beläggning, nya belysningsinstallationer.

Begravningslag (1990:1144)

7 kap. Gravrätt

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

Gravrättens upphörande

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, ska den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats. Ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen finns i kulturmiljölagen (1988:950). Lag (2013:552).

Ibland uppstår frågan om ansvar och skydd för en enskild gravvård. Så länge gravrätten inte gått ut ägs gravvården m.m. av gravrättsinnehavaren. När gravrätten gått ut övertas ansvaret av upplåtaren, vilket oftast är pastoratet eller församlingen. Om gravvården således står kvar på den tillhörande graven ger begravningslagen ett skydd. Om gravvården däremot flyttas till en annan plats på kyrkogården eller förvaras i kyrkobyggnaden kan det vara aktuellt att föra in den i kyrkans inventarieförteckning.

Allmänna skötselråd

Grunden för skötseln av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar är att de inte skadas, utan ges en så lång livslängd som möjligt. De förebyggande åtgärderna är väsentliga och kan motverka uppkomsten av skador genom till exempel mekanisk åverkan, biologisk påväxt och väder.

Vid rengöring och reparation av vårdar av mjukare bergarter (kalk- och sandsten) och järn som är över 100 år gamla bör konservator för sten respektive metall kontaktas för rådgivning eller åtgärd.

En orsak till skador är mekanisk åverkan genom trädgårdsfordon och andra redskap. Varsamhet vid gräsklippning minimerar risken för sprickor och bortfall av material.

En annan orsak är nederbörd och biologisk påväxt av lavar, alger och mossor. Dessa gynnas av att en sten står skuggigt och fuktigt. Liggande hållar och stående vårdar av mjuk bergart som kalk- och sandsten är särskilt känsliga för vådrets makter. På vintern tränger fukt in i sprickor och vidgar dessa och spränger till slut bort stenmaterial. Detta kan på sikt helt radera ut en inskription eller relief. Därför är det viktigt att hålla till exempel hållar rena från löv och grenar. Känsliga vårdar och hållar av hög ålder kan med fördel ges en skyddsklädsel eller täckning permanent eller under vinterhalvåret för att motverka frostsprängning.

Vårdar och gravstaket av järn är en kategori för sig, som kräver kontinuerligt underhåll. Vid ommålning befrias metallen från rostbeläggning med stålborste. Därefter grundas järnet med mörja och slutstrykes med linoljefärg. Lagningar bör anföras åt hantverkare eller konservator med erfarenhet av järnslagningar.

Rostande förankringsjärn och dubbar är en annan vanlig orsak till skador. När järnet rostar och utvidgar sig så sprängs stenen. Ett viktigt arbete är därför utbyte av beslag och dubbar av järn mot rostfritt stål.

Rengöring av vårdar kan ha olika syften. Ofta sker det i första hand av estetiska skäl. Som regel bör den på kulturhistoriskt värdefulla vårdar vara motiverad av hänsyn till att påväxt riskerar stenens fortbestånd (kalk- och sandsten) eller för att förbättra förståelsen av objektet och kunna tolka och uppleva inskriptioner eller utsmyckningar. Enklare rengöring kan göras med ljummet vatten med liten tillsats av såpa eller diskmedel och med mjuka borstar som inte repar. Lämplig tid för detta är tidig vår och sen höst då exempelvis lavar är mer aktiva och mjuka då. Vårdar av hårdare bergarter som granit kan rengöras med högtryckstvätt, men endast där inte förgyllning och dekorationer kan skadas. Vårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde och påtaglig skadebild (pågående bortfall av stenmaterial eller sprickor) bör rengöras av konservator.

Marschaller och stearinljus kan avsätta sot eller stänk på gravvårdarna. Detta kan förebyggas genom att exempelvis använda lämpliga hållare.

Biologisk påväxt, troligen rödalger, på en gravvård på Villstads kyrkogård i Gislaveds kommun.

Kalksten har en förmåga att spjälka sig och spricka. Denna sten på Forserums kyrkogård i Nässjö kommun kräver insatser av en stenkonservator.

Utsnitt ur J. P. Dunkers karta över Jönköping från 1674 med Slottsskapellet och den kvadratiske kyrkogården. Kyrkogårdens utsträckning förfaller vara identisk på kartor från tidigt 1800-tal. Lantmäterimyndighetens arkiv.

Grunden från den medeltida stenkyrkan återfanns vid den arkeologiska utgrävningen 1989-90. Jönköpings läns museum.

Slottsskyrkogården och kapellmiljö

Slottsskyrkogården ligger i den nordvästra änden av innerstadsdelen Väster och gränsar i väster mot Junebäckens gamla dalgång, där nu den starkt trafikerade Juneleden löper. Vid kyrkogårdens norra sida ligger Hospitalsgården och Gamla epidemisjukhuset. Den förra omfattar fyra välbevarade byggnader från 1774–1852, i den murade sysslomannabostaden finns idag Viktor Rydbergsmuseet. Gamla epidemisjukhuset utgörs av oputsad tegelbyggnad från 1881. I nordost reser sig ett höghus och i öster står flervåningshus från förra sekelskiftet. I sydost ligger Lagermanska villan med omgivande trädgård, en timrad salsbyggnad i 1 ½ plan från 1875, under en period prästgård för Sofia församling. I söder sträcker sig höga hyreslängor från miljonprogrammets dagar.

Slottsskapellet är en timmerkyrka uppförd 1694 efter Erik Dahlbergs ritningar. Kapellet har en utpräglad barockkaraktär med grekisk korsplan som gör den till en centralkyrka. Över korsmitten reser sig en liten lanternin med huv och spira. Fasaderna är klädda med ljusgrå locklistpanel och takfallen är spåntäckta.

Kyrkogårdens historik

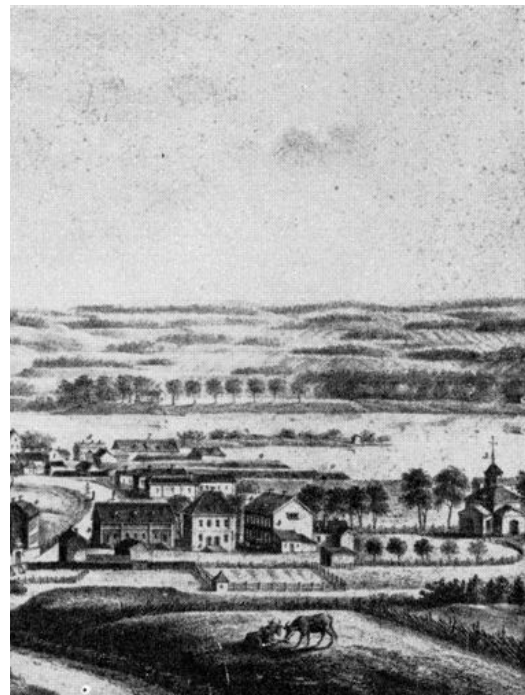
Platsen för Slottsskyrkogården har kontinuitet sedan medeltid, sannolikt även vad gäller gravsättningar. Vid arkeologiska undersökningar i och runt Slottsskapellet 1989–90 påträffades grundmurarna till en stenkyrka med romansk planform, d.v.s. långhus med smalare, rakslutet kor i öster. Flera fynd av tegel, bl.a. valvribbor, gjorde att man antog att det rörde sig om en senmedeltida tegelkyrka. Planformen talar dock för en datering till 1200-talet och sannolikt stammar teglet från valv som slagits under senmedeltid. I tidigare forskning har det ansetts att Sankt Peders kapell, som omnämns i källorna under tidigt 1500-tal skall ha legat på denna plats. På en karta från 1700 benämns åkrarna i närheten för "Halle Pers". Nämda undersökning ledde till antagandet att det i stället skulle röra sig om Sankta Gertruds kapell, omnämnt endast en gång, i en längd från 1523 för silverskatt till Kronan. Kapellet förekommer inte i en förteckning över kapellen i Linköpings stift, varför man trott att det hört till ett gille. Hospitalsgården invid Slottsskyrkogården och medeltidsstadens västra infart upprättades 1570 på Själagårdstomten, som ursprungligen var Kyrkans mark. Detta har tagits som intäkt för teorin eftersom Sankta Gertrud var skyddshelgon för vägfarande, fattiga och sjuka. En hypotes är att kapellet har en historia som sträcker sig längre tillbaka än Jönköpings första skriftliga omnämnande 1278 och utfärdandet av stadsprivilegierna 1284. Läget för den blivande staden var en viktig knutpunkt redan 1220 då den omnämns som anhalt på Eriksgatan. Det höglänta läget vid Junebäckens utlopp skulle kunna indikera att det ursprungligen rört sig om ett gårdskapell eller en byplats med annexkyrka till Ljungarums församling. De

facto är grundmurarna den enda medeltida lämningen väster om den gamla medeltidsstaden och troligen något äldre än denna. Troligen hörde en kyrkogård till kapellet under medeltiden. I och med reformationen togs alla kapell ur bruk. När medeltidsstaden brändes 1612 av danskarna så torde kapellet redan ha varit i ett ruinerat tillstånd. Sannolikt nyttjades stenmaterialet i samband med bygget av Jönköpings slott och anläggandet av befästningar. Under 1600-talets förra hälft byggdes ett enkelt träkapell på platsen och kyrkogård ordnades för gravsättningar. Eventuellt hörde kapellet samman med Hospitalsgården. 1644 hade kapell och kyrkogård övergått till Slottsförsamlingen, även om Hospitalsgården fortsatt hade del i kyrkogården. 1694 ersattes det enkla kapellet av det nuvarande, ritat av Erik Dahlberg. Vid denna tid låg kyrkogården en bit utanför stadens gränser, omgiven av åkrar på alla sidor utom den norra. Kartor från 1674 och 1696 visar att kyrkogården var fyrkantig med kapellet som mittpunkt. Med slottets försvinnande under 1800-talet bytte kyrkogården och församlingen namn till Västra.

Fram till 1771–80 inhägnades kyrkogården av timrade balkar med en stiglucka av trä i det nordöstra hörnet. Nämda år ersattes balkarna av stenmurar, av vilka idag endast ett stycke kvarstår i norr. Från 1775 finns uppgift om en klockstapel strax norr om kyrkogården, denna revs på 1830-talet. 1853 inköptes en åkerlycka i öster för kyrkogårdens utvidgande. 1871–72 skedde en ny utvidgning åt söder genom förvärv av ytterligare åkerlyckor. I samband med utvidgningen omdanades kyrkogården i linje med tidens parkideal. De nya gravkvarteren reglerades noga i ett rutnätsmönster och man planterade alm och lönn i regelbundna rader och som alléer. Den gamla delen kring kapellet omdanades i enlighet med det tysk-romantiska parkidealet med mjukt formade gräsmattor och buskage mellan svängda grusgångar. Arbetena projekterades av trädgårdsarkitekt Frey Hellman.

Under 1900-talets andra hälft har parkkaraktären närmast kapellet försvagats genom borttagning av buskar och ändring av gångar. 1881 uppfördes en likvagnsbod i det nordvästra hörnet. Till följd av stadens expansion kom kyrkogården att hamna inom stadsplanlagt område 1877. Den 1874 antagna hälsovårdsstadgan förbjöd jordande inom sådant område. 1889 förbjöds användandet av Slottskyrkogården och den nyanlagda Dunkehällakyrkogården togs i bruk. Fram till 1924, då kyrkogården åter togs i bruk, stod den och förföll.

1924 rustades kyrkogården upp, nya gravplatser ordnades och entrén i norr fick nuvarande utseende. 1968 återfick dåvarande Gamla västra kyrkogården namnet Slottskyrkogården. 1976 anlades kalkstensmurar i norr, öster och söder. Vid okänt tillfälle asfalterades huvuddelen av alla grusgångar. 1982 utökades kyrkogården i nordväst med minneslund och urngravskvarter.

Slottskyrkogården låg ursprungligen i stadens utkant, med industrialiseringen kom kyrkogården att ligga i innerstaden.
Littografi, E.F. Martin 1838.

Slottskyrkogården efter utvidgningen 1850.
Plankarta 1868, P.C. Bergman

Slottskyrkogården efter utvidgningen 1870-71. Kvarteren närmast kyrkan fick bågformer efter tyskt parkideal, medan övriga kvarter inordnades i ett rutnätsmönster. Plankarta, 1906.

Kyrkogården efter utvidgningen 1870-71. De södra kvarteren tycks rymma vitmålade vårdar vilka troligen utgjorde den allmänna linjen. Odaterat fotografi, Jönköpings läns museum.

I samband med Slottskapellets restaurering 1990 flyttades en nyfunnen gravhäll ut på kyrkogården där den uppställdes i kvarter 1 efter konservering, likaså gravsattes i samma kvarter de kroppar som påträffades under golvet.

1991 togs nio av de gamla almarna ned, p.g.a. att flera var rötskadade. En ny allé av 13 lönnar planterades. Vid samma tillfälle uppsattes traditionella lyktstolpar av "Jönköpingsmodell". 1995 upprättade kyrkogårdsförvaltningen i samarbete med länsstyrelse och länsmuseum en bevarandeplan för kyrkogården med avseende på grusgravar och träd. 2004 anlades nya urngravskvarter, ett längs muren i öster och ett längs muren i söder. Vid samma tillfälle skedde byte och komplettering av stolpbelysning.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården har idag en närmast rektangulär plan. Slottskapellet ligger i den norra änden, något förskjutet åt väster. Närmast kapellet, längs muren i nordost och i sydost är två oregelbundna kvarter: 1 och 2 som är resterna av 1600-talets kyrkogård. I övrigt upptogs hela kyrkogården söder och öster därom av rätvinkliga, till stor del kvadratiska gravkvarter från 1800-talet: kvarter 4–6, 10–13 och 18–19. Väster om dessa är den gamla allmänna linjen, kvarter 14. Väster om kapellet är en minneslund med urngravskvarteret 8 i norr. De senast tillkomna kvarteren är 7 i nordost och 21 i söder, vilka nyttjar tidigare oanvänd mark inom kyrkogården. Norr om kapellet är en materialgård utanför kyrkogårdsmuren. Denna har en ekonomilänga med rödfärgad locklistpanel och plåttäckt sadeltak.

Omgärdning

Kyrkogårdens omgärdning är av skiftande utförande. Norr om kapellet och fram till norra ingången sträcker sig den sista resten av 1770-talets kallmur av otuktad gråsten. Denna har en höjd på drygt en meter och en bredd av en meter. Öster om norra ingången sträcker sig en fogad mur från 1976 som fortsätter en bit längs östra sidan. Denna består av kalkstenshällar med klovyta, även nyttjade som avtäckning. Muren är en meter hög och en halv meter bred. Längs hela södra sidan sträcker sig en mur i samma utförande, fast närmare en meter högre. Mot Lagermanska villans trädgård är en snöbärshäck. I väster sträcker sig ett gråmålat, sentida trästaket på en kallmurad stödmur av gråsten, sannolikt från 1871.

Ingångar

Kyrkogården har tre ingångar. Huvudentrén i norr är något indragen med sentida smidesstaket på sidorna. Själva ingången utgörs av en tvådelad smidesgrind från 1924 i rikt utförande. Grindarna hänger på tuktade granitstolpar. Vidare finns en körbar entré i nordöstra hörnet, vars grindar är avhängda. Stolparna utgörs av förhöjda partier på kalkstensmuren. Den tredje ingången är i sydost, även här är grinden avhängd.

Vegetation

Kyrkogården har en något osammanhängande trädkrans. Mest påtagliga är de ganska unga trädraderna längs södra och västra sidorna. I norr växer några gamla almar och lönnar längs kallmuren och några almar av olika ålder längs kalkstensmuren i nordost tillsammans med grupper av pelartuja. Mer påtagliga är de nord-sydliga raderna av gamla almar, vilka med inslag av lönn bildar bl.a. två alléer i den östra hälften. I rät vinkel mot dessa löper en central allé av lönnar som nyplanterades 1991 och då ersatte gamla almar. Spritt på större delen av kyrkogården finns enstaka sorgeträd i form av hängask och hängalm, både gamla och unga. Av stor betydelse för intrycket är de resliga pelartujor som växer i anslutning till några av gravarna. På många gravar finns smärre planteringar med exempelvis barrbuskar eller formklippt buxbom. I viss utsträckning förekommer häckar av idegran i rumsskapande syfte och i det gamla allmänna kvarteret 14 som rygghäckar. För vegetationen redogörs vidare i kvartersbeskrivningarna nedan.

Gångsystem

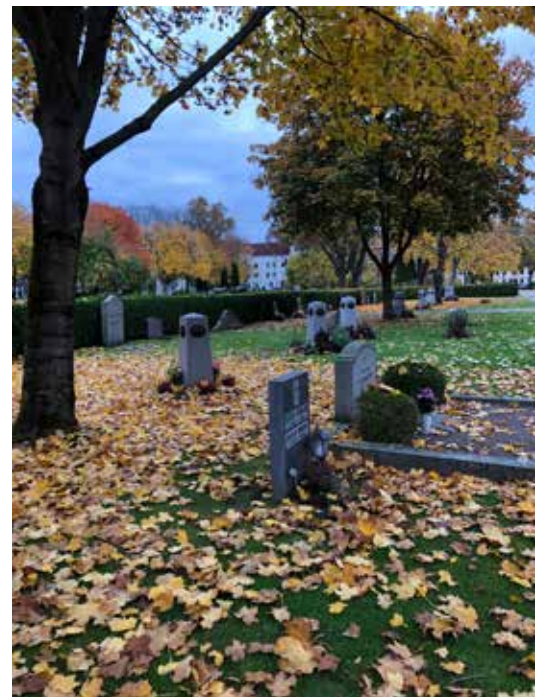
Kyrkogården indelas av ett rutmönster av gångar som idag är asfalterade. Det är tre genomlöpande nord-sydliga gångar och två motsvarande som löper på tvären, i sin bortersta del inom kvarter 14 i form av betongsten. Kring kapellet är en stor rundad, asfalterad yta som smalnar av åt nordost där den ansluter till norra ingången och körvägen från nordöstra ingången. Inom kvarter 5 finns smala grusgångar kvar mellan gravraderna, likaså i de södra delarna av kvarteren 18 och 19. Ursprungligen gällde detta alla enskilda kvarter som tillkom 1871–72, med undantag för det allmänna som enligt ett äldre fotografi var en vildvuxen ängsyta.

Gravvårdstyper

Kyrkogårdens gravvårdar speglar gravkonstens utveckling från 1600-talet till idag, med tonvikt på 1900-talet. De överlag enkla sandstensvårdarna från 1600-talet och nyklassicismens strama kalkstensvårdar från 1800-talets första hälft återspeglar den hantverksmässiga tillverkningen av gravvårdar innan industrialismens genombrott. De första yttringarna av den industriella framställningen av gravvårdar är gjutjärnsvårdarna som här finns till ett antal av sju stycken. En beständig gravvård av sten eller järn var fram till början av 1900-talet förbehållet samhällets mer välbeställda. Detta trots den ökade tillgång på serietillverkade vårdar som stenhuggarindustrin gav upphov till under 1800-talets senare del. Kring förra sekelskiftet syftade vårdarna till att framhäva den gravlagde och dennes status i livet. Under hela 1900-talet har granit varit det i särklass vanligaste materialet för vårdar, inte sällan framställda på de lokala stenhuggerierna, exempelvis C.J. Larssons och C.A. Nystrand & son. Ett antal vårdar är

De resliga pelartujorna och hängasken har stor betydelse för kyrkogårdens gröna rum. Även när gravrätten upphör kan det vara av värde att bevara växtligheten.

De södra kvarteren har under senare tid kompletterats med de kvadratiska stenpelarna vilka används som så kallade "hyrstenar".

huggna av den klarröda Tranåsgraniten. Sekelskiftesvårdarna är högresta, vanligen i form av bautastenar eller obelisker. Med mellankrigstidens bestämmelser om maximihöjd så blev vårdarna i stället låga och breda. Formspråket var ännu kraftfullt. Ett viktigt drag i gravutformningen ända fram till 1950-talet var grusbädden och dess inramning. Ramverket är vanligen en huggen stenram, men även gjutjärnsstaket och låga häckar förekommer. Många av gjutjärnsstaketen är tillverkade på Jönköpings Mekaniska Verkstad. Närmare hälften av grusbäddarna är idag borttagna. Under 1930- och 40-talen blev en ny gravvårdstyp vanligare och senare allenarådande under efterkrigstiden. Denna är av ganska modesta mått och har en enkel rektangulär form, bland de äldre gärna prydd med klassiserande detaljer som pilastrar och tempelgavel, senare allt stramare. Under senare år kan man märka en viss ökad individualism i gravvårdsutformningen med exempelvis trä- och smideskors, men måtten är ännu småskaliga. En ny företeelse är urngravar med gemensam gravvård som upplåts mot hyra.

Beskrivning av enskilda kvarter

Den medeltida kyrkogården, kv 1–2

Allmän karaktär

De två kvarteren utgör en del av den ursprungliga kyrkogården, troligen åtminstone till delar med rötter i medeltiden. Kvarteren utgör idag en rest av gestaltningen den tyska romantiska parkgestaltningen som infördes i samband med utvidgningen 1870–71, de få gravvårdarna som har en ursprunglig placering har även en annan riktning än den i övrigt dominerande på kyrkogården. Kvarter 1 sträcker sig längs 1700-talsmuren i norr och har en rundad form åt söder. Ett fåtal vårdar har ursprunglig placering inom kvarteret, majoriteten utgörs av sekundärt uppställda vårdar från kyrkogårdens övriga kvarter. Kvarter 2 har en triangulär form med rundade hörn i norr och väster. Kvarteret har ett glest bestånd av oregelbundet stående gravvårdar, till skillnad från många i kvarter 1 tycks alla här stå på sina ursprungliga platser. I öster är längs gången en rad av sentida vårdar med rygghäck av tuja. I båda kvarteren finns ett par relativt unga sorgeträd.

Gravvårdstyper

Från 1634–1704 finns tio resta sandstenshällar, somliga med profilerat krön och relief med änglahuvud eller vanitasmotiv som timglas och dödskele. Bara de båda inom kvarter 2 kan misstänkas stå kvar på ursprunglig plats. Flera av dem kan genom titlar knytas till Jönköping som fästningsstad. Här finner vi "pistolemakaren" Jonas Svenssons sten med korslagda pistoler i relief, "slottsstenhuggare" Sven Arvidsson, "feltartollerie-mestersmeden" Anders Jonsson, vidare "slotsoldaten", "timmerslagaren", "trummeslagaren ved Lönekiöpings slåt" och "tullaren". En gravhäll av kalksten från 1710 över "beslutnings rustmästaren här wid Jönköpings factorie" Christoffer Mörk låg tidigare inne i kapellet och restes 1992 under ett plåttak. Övriga vårdar är framför allt från 1800-talet och står åtminstone i kvarter 2 på sina ursprungliga platser. Särskild uppmärksamhet förtjänar fem gjutjärnsvårdar från 1834–75. Den äldsta av dessa bär A. Collbergs namn, den berömde skådespelare som förde koleran till Jönköping och själv blev dess första offer. De strama kalkstensvårdarna från 1837 över Thure H. Ahlberg och 1853 över Louise Sophie Tellander är fina exempel på nyklassicismens gravkonst varav den ena med spjällkande inskription p.g.a. vittring. Från 1800-talets andra hälft finns tre låga sandstensvårdar med murgrönsrelief och kors samt inskriptionsplatta i marmor. Naturromantiken avspeglas även i en granitvård från 1890 över en stationsinspektör, formad som en trädstam. Bland de få vårdarna i kvarter 2 dominerar den ca tre meter höga obelisk från 1888 över generalkonsul J.W. Johnson med tillhörande stenram. Ytterligare två obelisker av smärre mått står i kvarteret, liksom en minnessten från 1945 över Viktor Rydbergs mor. Bakom en häck i öster är några låga sentida vårdar över bl.a. kyrkoherdar i

Kvarter 1-2 har idag en närmast museal karaktär med ytterst få sentida tillskott. Den romantiska tyska parken gör sig ännu påmind i kvarterens böljande former som avviker från kyrkogårdens dominerande rutnätsstruktur.

Sofia församling. Även titlarna på 1800-talsvårdarna förmedlar historia, exempelvis bagaråldermannen, gevärsförrådsförvaltaren, brovaktaren, disponenten och mätaren.

Kulturbistorisk bedömning och karaktär

Kvarter 1+2 utgör tillsammans med Slottsskapellet det som återstår av 1600-talets kyrkogård. Karaktären avviker från kyrkogården i övrigt genom kvarterens rundade former. Kvarter 2 är det kvarter som har kvar mest av sin äldre karaktär genom sina glest och oregelbundet stående vårdar. Kvarter 1 har idag mer karaktär av uppställningsplats för "museivårdar".

Vårdbeståndet spänner från 1600-talet till idag och besitter mycket höga kulturhistoriska värden. De återspeglar såväl den förindustriella hantverksmässigheten som skiftande stilideal, där de högsta värdena är förbundna med de förindustriella äldsta vårdarna. Titlarna berättar om en nu försvunnen fästningsstad och olika yrken i 1800-talets Jönköping.

Utvidgning från 1872, kv 4–6, 10–13 och 16–19

Allmän karaktär

Kvarteren utgör större delen av kyrkogården och tillkom till stor del 1871–72 vilket ger dem en relativt homogen karaktär. Inom området ligger majoriteten av kyrkogårdens grusgravar. Beståndet har ursprungligen varit än mer omfattande med har successivt förenklats. Gravarna ligger i nord-sydliga rader, vända mot väster och öster. Endast kvarter 5 har bibehållit grusgångarna mellan gravraderna, här förekommer även ett par asymmetriska gånger. Raden mot gången längst i öster är avskärmad med en rygghäck av tuja, likaså gravarna i kvarter 17 och 18 mot gången mellan dem.

De fyra sydligaste kvarteren har åt söder tre öst-västliga gravrader med vårdar vända mot söder. Dessa rader är avskilda från de nord-sydliga med tujahäckar. I västra hälften av kvarter 4 används rygghäckar av tuja.

Gravvårdstyper

Omkring hälften av gravarna i kvarteren har grusyta, särskilt koncentrerat i kvarter 5, södra delen av 6 och längs den stora nord-sydliga allén. Omgärdningarna utgörs framför allt av stenramar, men det förekommer även låga omfattningshäckar av buxbom, måbär och oxbär. 15 gravar inhägnas av staket eller kätting av gjutjärn eller smide. Flertalet av gjutjärnsstaketen har en nygotisk utformning typisk för det sena 1800-talet och tillverkades på Jönköpings mekaniska verkstad.

Gravvårdsblandat är blandat och man har i en del fall återanvänt grusgravar till nya gravsättningar med nya vårdar. Det är dock vårdarna från det sena 1800-talet och decennierna innan 1950 som dominerar intrycket. Det är som regel dessa som har

Kyrkogårdens påkostade stora gravanläggningar ligger inom kvarteren som tillkom under sent 1800-tal.

grusyta och flertalet är familjegravar. Spännvidden är stor i såväl utförande som material. Här finns resliga obelisker och bautastenar, stora hållar och låga utbredda gavlar som utgör en del av eventuell stenram. Ett antal vårdar har en utpräglad individuell utformning. Granit, såväl ljus som svart, är vanligaste materialet, men även kalk- och sandsten förekommer, liksom i ringa utsträckning marmor. Till en handfull gravar finns karaktärsskapande växtlighet i form av resliga pelartujor eller sorgeträd. Efterkrigstidens vårdar är låga och rektangulära, mer sällan familjegravar. Sentida vårdar är utspridda i kvarteren, varav några har ett markant avvikande formspråk.

Ett antal gravar har en synnerligen stor betydelse för intrycket av de enskilda delarna, dessa berättar även om betydelsefulla personer i Jönköpings historia. Bernhard Hay, ”storman inom svenskt näringsliv, banbrytare inom tändsticksindustrien, kommunalman...” har på sin grav från 1917 en stor håll med tempelgavel rest av Jönköpings stad. Familjegraven omges av ett smidesstaket mellan granitstolpar. Den Ljungqvistska familjegraven omges av ett gjutjärnsstaket och uppvisar åtta individuellt utformade vårdar från 1873–1948. Flera av de mer påkostade gravarna står att finna vid eller i närheten av den stora nord-sydliga allén. Särskilt tätt är de placerade i kvarter 5. Där återfinns den utsträckta Rendahlska familjegraven med sitt smidesstaket och sin rad av resliga cypresser. Norr om denna finns president Lemchens familjegrav från 1896 med bautasten och järnstaket, Munckska familjegraven med likartade vårdar från 1863–1932 och en marmorvård över ”segraren vid Bornhöft 1813”, friherre B. Cederström. Vidare står där en stor obelisk från 1866 över Caspar Krönlein, grundare till bryggeriet med samma namn och en särpräglad vård i form av en avbruten kolonn från 1891 på A.L. Sjöbergs familjegrav. Alla nämnda familjegravar omges av olika inhägnader av järn. En enkel marmorplatta minner om Läns museets grundare Algot och Hanna Friberg.

Flera vårdar minner om olika företeelser i Jönköpings historia, oftast förmedlat genom titlar men ibland genom längre inskriptioner som på en obelisk från 1882 över Sigrd Schmidt ”Tacksamhetsgård af föreningen till understöd åt Pauvres Honteux”, en av sin tids filantropiska yttringar. Titlarna speglar främst Jönköping som industristad (fabrikör, direktör, disponent, verkmästare, munksjöarbetare o.s.v.), men också som regementsstad (kapten, överstelöjtnant, regementspastor) och säte för Göta hovrätt, vid sidan av de vanliga tjänstemannatitlarna kopplade till olika myndigheter och järnvägen. Titlar som spårvagnskontrollören minner om en svunnen del av staden. Vården över missionär J.A. Nyman från 1934 minner om stadens religiösa dimension samtidigt som bronsporträttet är ett gott exempel på konstnärlig utformning. Att läsa titlarna på vårdarna längs med den stora nord-sydliga allén, visar att detta ansetts som den mest statusfyllda platsen: bankdirektör, president, förvaltaren, provinsialläkaren m.fl.

Grusgravar med stenram utgör än idag ett påtagligt inslag på kyrkogården trots det sena 1900-talets förenklingar av flertalet av gravarna.

Vissa gravanläggningar bär spår av gjutjärnsstaket som idag saknas.

De påkostade köpegravskvarteren har ofta resliga vårdar av högt kulturhistoriskt värde. Vid återlämnade av vårdar inom dessa kvarter bör befintlig vård bevaras på plats för att bevara området karaktär. I vissa fall kan vårdarna slipas om och platsen tas i bruk för askgravplatser.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter 4–6, 10–13 och 16–19 utgör större delen av kyrkogården och är därmed avgörande för helhetsintrycket. De kan karakteriseras som utpräglade köpegravskvarter med familjegravar. Strukturen bestäms av rätvinkliga gångar och raka nord-sydliga gravrader. Särskilt området kring den nord-sydliga allén har ansetts vara särskilt fint. I begränsad utsträckning har inre, grusbelagda gångsystem bevarats, vilka är viktiga att vidmakthålla i pedagogiskt syfte, särskilt som övriga gångar asfalterats.

Gravvårdsbeståndet är rikt och varierat och ger således en god bild av utvecklingen på detta område under 1800- och 1900-talet. Av stor betydelse för upplevelsen är de stora monumenten från 1860-talet till 1900-talets mitt. De är med sina högresta respektive utbredda former uttryck för det förra sekelskiftets framhävande av den gravlagdes status i kontrast mot efterkrigstidens små vårdtyper. Ungefär hälften har kvar sina grusbäddar. Inramning med stenram, häck eller järnstaket är också viktiga delar i den enskilda gravens utformning. Till detta hör även de resliga pelartujor och sorgeträd som har stor betydelse för helhetsintrycket. Många vårdar besitter höga konst-, person- och lokalhistoriska värden. Exempel på de sistnämnda är vårdar med titlar, vilka berättar om Jönköpings historia som industri- och regementsstad. Flera stora industrimän har sina gravvårdar här.

Ambitionen bör vara att bevara det äldre vårdbeståndet på plats i så stor utsträckning som möjligt, inklusive befintliga arrangemang. Därvidlag är gruset viktigt att framhålla som karaktärsskapande inslag på kyrkogården i stort. Även bland efterkrigstidens mer modesta vårdar finns intressanta exempel värda att bevara med hänsyn till titlar. Nyttillskott bör betraktas restriktivt på kvarterens känsligare delar, särskilt då kvarter 5.

Utvidgning från 1872, kv 3, 9 och 14–15

Allmän karaktär

Kvarter 3, 9 och 14–15 utgör en sammanhängande yta med nord-sydliga gravrader med rygghäckar av thuja. Med jämna mellanrum är till kuber klippta idegransbuskar med var sin lönn. I kvarterets mitt är en nord-sydlig lucka med tre gamla almar i rad.

Gravvårdstyper

Området var ursprungligen den s.k. allmänna linjen och har kvar ett 70-tal vårdar från denna tid. I kvarterets mellersta del bildar de tre mer eller mindre sammanhängande rader, i övrigt står de utspridd mellan yngre vårdar. Stora luckor finns i gravraderna, vilket understryker den gamla egenskapen av allmänna linjen. Där stod sannolikt ursprungligen träkors som nu vittrat bort, vilket kan ses på ett äldre fotografi. Bara ett träkors finns idag kvar, från 1933. Många av de allmänna gravarna är barn- eller hustrugravar.

Vårdarna är småskaliga och daterar sig från 1924–48. Vanligen är det bara en liten platta. Materialet varierar dock även om svart granit är vanligast. Exempel finns på såväl marmor som kalksten och betong. De yngre vårdarna är från 1983 till idag. De är av modesta mått och som regel något högre än breda. Materialet är vanligen röd eller grå granit. Titlar är liksom på de allmänna gravvårdarna ovanligt. Ett fåtal vårdar i bl.a. smide uppvisar en mer individuell utformning.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter 3, 9 och 14–15 är ett sammanhängande område som kännetecknas av efterkrigstidens vanliga uppställning med låga vårdar utefter rygghäckar. Områdets ursprungliga egenskap av allmän linje är dock ännu lätt utläsbar genom ett stort antal anspråkslösa vårdar från 1900-talets förra hälft. Dessa är viktiga historiska dokument som sällan fått stå kvar på länets kyrkogårdar. De berättar om stadens breda befolkningslager, där man sällan hade råd att köpa sig en gravplats, på sin höjd en enklare stenvård. Det är viktigt att dessa vårdar får finnas kvar i kvarteret. Ett värde finns även i den struktur som rygghäckarna skapar. Stora luckor som bitvis finns i gravraderna tillåter nya gravsättningar.

Utvidgning från 1980-tal, kv 7–8 och 20–21

Allmän karaktär

Kvarteren för urngravar är tillkomna under 1980-talet och framåt. Kvarter 7 består av två rundade ytor med omgivande idegransbuskar, söder därom en stor outnyttjad yta. Kvarter 8 har en oval form, i norr och öster begränsad av syren- och oxbärsbuskage och i söder av en stensatt rabatt. Gravarna är placerade längs yttersidan och två U-formiga idegranshäckar som vänder sig mot varandra. Mellan dessa växer några sorgeträd. I kvarter 20 och 21 är gravvårdarna placerade längs kyrkogårdsmuren.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet utgörs av tre typer med få undantag. Längs sidorna och häckarna i kvarter 8 står små resta granitvårdar från 1985 till idag. Valet av granit och ytbehandling varierar medan måtten är enhetliga. I mitten av kvarter 8 och i kvarter 7 reser sig grupper av s.k. hyresstenar från 2004. De är av ljus och svart granit i form av obelisker och kolonner med namnplattor på varje sida. I kvarter 20 och 21 utgörs vårdarna av strama granitplaketter som satts upp på kyrkogårdsmuren. Titlar förekommer inte på vårdarna.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Urngravskvarteren och deras hyresstenar speglar vår samtids förändrade gravsed med en ökad grad av anonymitet. Kvarteren har en medveten utformning som i fallet med kvarter 8 skiljer ut sig från

Rester av allmänna linjen finns bevarade i de västra kvarteren, gravarna markeras av små vårdar vilka ofta är av svart granit.

Pelarvårdarna för hyrgravarna representerar ett samtida gravskick och utspridda över kyrkogården men även i två grupper i kyrkogårdens östra del.

övriga kyrkogården. Kvarter 7 och 21 är de delar av kyrkogården som lättast kan expandera för nya gravsättningar.

Minneslund från 1982

Minneslundan uppfördes 1982 efter ritningar av parkkontoret i Jönköpings kommun, området renoverades 2008. Den utgörs av en oval gräsyta som omges av en stensatt gång, kantad av lönnar. I sydväst är en stensatt yta med stenblock vid ena sidan och uppställningsplats för blommor mot gräsrundeln, utfört i röd granit. Mitt på ytan står två ljusskåp i smide för värmeljus. Minneslundan utgör tillsammans med kvarter 8 kyrkogårdens utvidgning åt nord väst, och har en samtida utformning som utgör ett tydligt tidslager i kyrkogårdens utveckling.

Händelsehistorik

Medeltid

En kyrka anläggs på platsen och sannolikt även en omgivande kyrkogård. Sankt Peders eller Sankta Gertruds kapell. (JLM: Arkeologisk undersökning rapport 1991:19; Sveriges kyrkor; Medeltidsstaden)

1600-tal

Kyrkan ödelagd efter reformationen och sedermera ersatt av ett träkapell knutet till Hospitalsgården. Förekomsten av kyrkogård belagd från denna tid. 1644 har kapell och kyrkogård övergått till Slottsförsamlingen. 1694 byggs nuvarande kapell efter ritningar av Erik Dahlberg. (JLM; Jönköpings stads historia; Karlsson 1984)

1771–80

Timmerbalkar kring kyrkogården ersätts av stenmur. (Sveriges kyrkor)

1853

Utvidgning åt öster. (Jönköpings historia)

1871–72

Utvidgning åt söder. Plantering av trädrader med alm och lönn. Omdanande av området kring kapellet i tysk-romantisk parkstil. Trädgårdsarkitekt Frey Hellman. (Jönköpings historia; Sveriges kyrkor)

1881

Likvagnsbod uppförs, nu riven. (Sveriges kyrkor)

1889

Förbud mot fortsatt gravsättning på kyrkogården p.g.a. utökad stadsplan. (Jönköpings historia)

1924

Kyrkogården tags åter i bruk. Nytt entréparti norr med smidesgrindar. (Sveriges kyrkor)

1976

Kalkstensmurar uppförs i norr, öster och söder. (Hederström 1986)

1982

Utvidgning åt nordväst med minneslund och urngravskvarter. (Hederström 1986)

1991

Nedtagning av nio almar och nyplantering av lönnallé. Uppsättning av stolpbelysning. (JLM)

2004

Nya urngravsområden längs murarna i öster och söder. (JLST)

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Slottskyrkogården har en längre historia, men utgör idag en representant för 1800-talets stadskyrkogårdar. Sannolikt har kyrkogården medeltida ursprung, med tanke på att Slottskapellet står på grunden efter en äldre stenkyrka med romansk plan. Kyrkogården omges bitvis av en kallmur från 1700-talet, i övrigt av en kalkstensmur från 1970-talet och trästaket. Runt en stor del av kyrkogården är trädkrans. Huvudingången i norr utmärks av en påkostad smidesgrind från 1924. Kyrkogården fick i stort sin dominerande strikta rutnätsskarakter med grusgångar och alléer i samband med utvidgningen 1871-72.

Området invid Slottskapellet från 1694 i kyrkogårdens norra del är kyrkogårdens äldsta, det skiljer sig markant från de övriga. Kvarteren avviker från kyrkogården i övrigt genom sin gestaltning i enlighet med tysk-romantiskt parkideal, men denna karakter är idag något utslätad. Det strukturmässiga värdet ligger främst i kvarter 2 med glest och oregelbundet stående vårdar på ursprungliga platser. I kvarter 1 är ett flertal äldre vårdar placerade längs med muren. Bland vårdarna i dessa båda kvarter finns flera exempel på gravkonst från 1600-, 1700- och 1800-talen. Dessa speglar det hantverk som gravkonstframställningen utgjorde innan industrialismen. Några av dem berättar genom sina titlar om den nu försvunna fästningsstaden Jönköping. Nya gravsättningar bör undvikas i dessa kvarter.

Trots vissa förändringar så har kyrkogården i stort bevarat sin karakter från 1871-72. Gångsystemet är idag asfalterat, men inom kvarter 5 så har grusgångarna mellan gravraderna bevarats. Vidmakthållandet av dessa fyller ett pedagogiskt syfte. Huvuddelen av kyrkogården präglas av familjegravar från 1860-talet till omkring 1950. Ungefär hälften av dessa har kvar sina grusbäddar, vilket betyder mycket för intrycket av kyrkogården. Ett fortsatt bevarande av dessa är därför viktigt, särskilt där man kan tala om större grupperingar och i anslutning till den stora nord-sydliga allén, en särskilt statusfylld plats. Gruset står för höga gestaltningsmässiga värden. De olika gravinramningarna är också karaktärsskapande, framför allt lägger man märke till järnstaket, varav flera tillverkats på Jönköpings mekaniska verkstad. De äldre vårdarna är tydliga uttryck för sin tids individualism genom sina högresta former. De yngre speglar med sina låga, breda former bestämmelser om maximihöjd, men är ofta lika påkostade. Bland vårdarna fram till omkring 1940 finns en variation i utförandet som man bara kan finna på en större stadskyrkogård. Flera av familjegravarna är verkliga högreståndsexponenter som genom titlar och namn på vårdarna berättar om framträdande personer i Jönköping under 1800-talets senare hälft och 1900-talets förra: industrimän som Hay och Krönlein, högre tjänstemän, militärer och läkare m.m.

Vissa titlar minner om yrkesroller och delar av Jönköping som försvunnit, som regemente och spårvägar. Flera vårdar kan förutom de lokal- och personhistoriska värdena även tillskrivas ett högt konstnärligt värde. Sammantaget kan konstateras att mycket av kyrkogårdens särart kommer av detta rika gravvårdsbestånd. Till flera gravar hör resliga cypresser och sorgeträd som även betyder mycket för intrycket.

Till antalet så upptager efterkrigstidens låga vårdtyper en stor del av kyrkogården. Men det är endast kvarter 14 i sydväst och den lilla utvidgningen i nordväst, från 1982, som de helt präglar. Dessa vårdar talar ett annat språk än de äldre och speglar en kollektiv anda. Kvarter 14 utgörs av gravrader kantade av rygghäckar. Detta är en vanlig karaktär på landets kyrkogårdar. Dock har kvarteret ett förflutet som allmän linje, tydligt avläsbart i ett stort antal bevarade små vårdar från 1900-talets förra hälft. Dessa berättar om stadens bredare folklager, som ej hade råd att köpa sig en gravplats. Det är en historia som är viktig att värna. Vår egen tids förändrade gravskick tar sig uttryck i en minneslund och tre urngravskvarter.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Trädrader och gångsystem är väsentliga delar av kyrkogårdens 1800-talskaraktär och därmed viktiga att vidmakthålla. Grusgångarna har särskilt höga upplevelsevärden. I samband med ny gravläggning inom äldre gravkvarter kan det blir mer besökare i vissa områden, det kan därmed finnas skäl att överväga att återställa vissa igenlagda grusgångar.
- Grusad yta på gravar med stenram eller infattningshäck utgör ett karaktärsskapande inslag som bör vidmakthållas, även vid byte av gravrättsinnehavare.
- Vårdar fram till 1940 är av avgörande betydelse för kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Särskilt gäller detta de stora familjegravarna som har en karaktärsskapande verkan. Vägledande vid bevarande är även förekomst av titlar, vilka berättar om stadens historia. Det kan även gälla senare vårdar.
- Planteringar såsom pelartujor och sorgeträd i anslutning till gravarna besitter höga gestaltningsmässiga värden.
- Flertalet av de staketomgärdade gravarna har omfattande skador, främst av rost. Då inhägnaderna har mycket höga kulturhistoriska värden bör de åtgärdas av en metallkonserverator. Äldre stenvårdar, främst av porösa material som kalksten, sandsten och marmor bör ses över av en stenkonserverator.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... 284/2018
Beställare:..... Jönköpings församling
Inventering och rapportansvarig:..... Charlotte Mårland
Rapportgranskning:..... Anders Franzén
Län:..... Jönköpings län
Kommun:..... Jönköpings kommun
Socken:..... Jönköpings stad
Fastighetsbeteckning:..... Slottskyrkogården

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Areslätt, Tomas. *Jönköping. Medeltidsstaden 58*. Riksantikvarieämbetet, 1984.

Gullbrandsson, Robin. *Slottskyrkogården, Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Sofia församling i Jönköpings kommun. Jönköpings län, Växjö stift*. Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2007:32.

Hederström, Christine. *Inventering av Slottskyrkogården*. Jönköpings läns museum, 1986.

Jönköpings historia I-IV. Jönköping, 1917-21.

Jönköpings historia. Stencil u.å.

Jönköping 700 år. En stadshistorisk utställning. Jönköping läns museum, 1984.

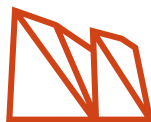
Jönköpings stads historia del 1. Jönköping, 1963.

Karlson, Bo E. *Bebyggelse i Jönköping 1612-1870; Offentliga institutioner*. Jönköping läns museum, 1984.

Kulturhistorisk utredning och förslag till bevarandeprogram för stadsdelen Väster i Jönköping. Jönköpings läns museum, 1986.

Sveriges Kyrkor. Småland. Jönköping och Huskvarna. Band 1. Stockholm, 1940.

År 2019 genomfördes en kulturhistorisk inventering av alla gravar på Slottskyrkogården. Föreliggande rapport presenterar inventeringen och ger ett förslag till bevarandeplan.

Byggnadsvårdsrapport 2021:20
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM